

MAGAY TAMÁS

Az idiómákról általában – egy újonnan megjelent szólásszótár okán

On Idioms – and a new English-Hungarian Idioms Dictionary

In the first part of the article the author deals with idioms in general: he refers to terminological issues both English and Hungarian, and defines 'idiom'. Then, a review of general mono- and bilingual dictionaries vs special idioms dictionaries is given to come finally to the main feature: a new English-Hungarian Idioms Dictionary – just out (edited by T. Magay, Akadémiai Kiadó, Budapest, x + 449 p.). – The aim and scope of the dictionary has been determined by its target group, ie students of English on all levels. The selection of some 7,000 English and American idioms is based on the relative frequencies of idioms as found in *The Bank of English*. Another criterion for inclusion has been the level of idiomaticity. Opaque idioms on the one hand and structurally bound expressions on the other were preferred. – The layout of entries is simple and transparent. Multi-word idioms have been treated under the most powerful word of the unit with the other elements duly cross-referred. – As to the quality of Hungarian translation equivalents the author who happens to be the writer of this article leaves the evaluation to critics. – Two of the novelties of the volume worth mentioning are: (i) Some 6,000 English example sentences, mostly untranslated, providing exercise for students. (ii) "Virtual attachment" on the Internet is linked to the dictionary serving as an idioms workbook with practises and an answer key.

1. Az idiómákról általában

Az idiómákkal, egy-egy nyelv legsajátabb fordulataival, kifejezéseivel, szókapcsolataival, idegen, összefoglaló szóval: frazeológiájával a nyelvészetben belül általában két megközelítésben foglalkoznak. Az egyik a *lexikológiai* megközelítés, amely a frazeológiai egységek eredetével, jelentésével (szemantikájával) és szerkezetével (struktúrájával) foglalkozik; a másik a *lexikográfiai*, amely szótárba gyűjti és rendezi, szótári közegben írja le a frazeológiai egységeket. Az egyik elemző, elméleti, a másik leíró, gyakorlati (célú) tevékenység.

Az idiómákkal való foglalkozás megkerülhetetlen, akár a nyelvtanulásról, akár a szótárírásról, illetve szótárhasználatról legyen is szó. Lépten-nyomon belebotlunk idiómákba, szókapcsolatokba, amelyek szerves elemei a nyelvnek, s amelyek bezártságukkal, érthetlenségükkel nagyon sok fejtörést, sőt bosszúságot okoznak, persze csak annak, aki valóban komolyan veszi a nyelvet. Aki pedig komolyan veszi, annak az is célja, hogy az idiómákat használni, alkalmazni is tudja a beszédben: idiomatikus angolsággal (franciasággal stb.) tudjon beszélni. Az idióma olyan, mint az ételben a só. Idiómák nélkül beszélni olyan, mint só nélkül főzni. A só hozza ki az étel ízét.

Persze lehet só nélkül is főzni/enni, de csak annak, akinek az orvos tiltja a sót, aki beteg. Bizony beteg, gyengélkedik az a nyelvtudás, amely nem használ idiómákat.

1.1. Terminológia

A magyarban a legelterjedtebb elnevezések: *anglicizmus, idióma, idiomatikus kifejezés, kifejezés, állandósult szókapcsolat, nyelvi fordulat, többszavas lexikai egység, frazeológiai egység*, vagy nagyon tudományosan: *frazéma*. De sorolhatnám a magyar szólétkutatásban járatos megnevezéseket: *szólás, szólásszerű kifejezés, szólásmód, szóláshasonlat, szállóige, mondás*, és hát ne hallgassuk el a *közmondást* sem.

Az angol terminológia is gazdag és termékeny. A. P. Cowie művében (Cowie 1998) ezekkel találkozunk: *phrase, phrasal lexeme, collocation, word-combination, idiom, phrase, phraseological combination, phraseological unit, phraseologically bound unit*. Rosamund Moon művében (Moon 1998) pedig ezekkel: *fixed expression, frozen collocation, phraseological collocation, saying, proverb, set expression* stb.

A sok elnevezés közül – meglehetősen önkényesen – az *idiómát* ragadom ki, s ezzel jelölöm azt a fogalmat és jelenséget, amit így definiálhatnánk: *idióma* az a többszavas lexikai egység („*multi-word unit*”), amelynek kódolt jelentése van. Vagyis olyan többszavas lexikai egységről van szó, amelynek mint egységnek önálló jelentése van, s ez a jelentés – általában – nem azonos az egyes elemek jelentéseinek összegezésével.

Olvasom egy Magyarországról szóló angol cikkben: „Most consumers still are struggling to make ends meet.” Hiába ismerem a *make* és a *meet* igék és az *end* főnév jelentését, és ezen jelentések ismeretében szó szerint fordítom le a mondatot – sületlenség az eredmény. És itt jön segítségül a szótár, akár egynyelvű, akár kétnyelvű, akár speciális idiómaszótár. Ugyanis ha bármelyik elem alatt ütjük fel, feltehetően tipográfiailag kiugratva találjuk az itt rejtőzködő idiómát: *to make ends meet*, amely egy telivér anglicizmus, jelentése: nem tud kijönni a fizetéséből/keresetéből/nyugdíjából stb.

1.2. Általános (nyelvi) és speciális (frazeológiai) szótárak

Már az előbbiekből is kiderült, hogy azzal a nyelvi jelenséggel, amit röviden *idiómának* neveztem, többféle, de főleg két megközelítésben lehet foglalkozni: elméleti és gyakorlati megközelítésben. Minket itt ez az utóbbi érdekel, a gyakorlati megközelítés, vagyis az *idiómák szótári megjelenítése, szótározása*.

Az *állandósult szókapcsolatok* (rendszerint önálló jelentést hordozó nyelvi egységek) szótározása két okból szükséges. Egyrészt azért, mert a szótár *nyelvelírást* végez, és így nem hagyhatja el, nem utasíthatja más jellegű műbe a többszavas lexikai egységeket, mert ezek éppúgy a köznyelv részét képezik, mint a szavak. Másrészt azért sem mondhat le a szótár ezekről a nyelvi egységekről, „*kifejezésekről*”, mert mindezek az *állandósult, illetve alkalmi szókapcsolatok* a szövegkörnyezeti példák, példamondatok tömegével együtt minden definíciónál és magyarázatnál elevebben *illusztrálják* a címszavak különböző jelentéseit és értelemárnyalatait, bemutatják a szavaknak és jelentéseiknek az élő nyelvben való viselkedését.

A vezető angol egynyelvű szótárak (főleg a „*learner’s*” típusúak: OALD7, LDOCE, COBUILD3, CALD, MEDAL (lásd Irodalom, Szótárak) különféle tipográfiai eszköz alkalmazásával (esetleg *Idm* rövidítéssel) kiemelten kezelik az *idiómákat*, és példák tömegével *illusztrálják* jelentésüket, használatukat.

Ezek a szótárak gyakran jelezni tudják azt is, hogy az egyes szókapcsolatok milyen mértékben kötöttek, azaz szintaktikailag változtathatók-e, avagy változtathatatlanok (*variability, non-variability*). A változtathatóság kiterjed az igeidőre, a főnévi számra és a szórendre.

Például: *It's raining cats and dogs. – Yesterday it was raining cats and dogs.*

De nem mondhatjuk: **it's raining a cat and a dog*, vagy **it's raining dogs and cats*, vagy **it's pouring down cats and dogs*.

Vagy egy másik példa a **face** ige, amelynek van egy idiomatikus töltésű jelentése: szembenéz vmivel.

Például: *face the facts/the truth/the problem/the difficulties*. Ilyenkor inkább collocation-nal van dolgunk, ami afféle semi-idiom, fél-idióma. Ha tudjuk, ismerjük a **face** igének ezt a jelentését – és ezt egy jó szótár okvetlenül megadja –, problémamentesen le tudjuk fordítani. De ha a **face the music** idióma kerül elénk, megakadunk, amikor le akarjuk fordítani: csacskaság sül ki belőle; mert ez így egészében, mint lexikai egység jelenti azt, hogy 'szembenéz a következményekkel', 'vállalja a következményeket', szlengesebben: 'elviszi a balhét'. Példamondat a mesék (és az angol nyelvű világsajtó) világából: *Once upon a time there was a Hungarian Prime Minister who wasn't brave and honest enough to face the music*.

A speciális frazeológiai szótárak vagy idiómaszótárak összesítenek, ömlesztve adják az idiómákat, s mivel általában az ábécérendhez kötődnek (kivéve, ha tematikusan dolgozzák fel az anyagukat), különféle módszerekkel (például utalásokkal) biztosítják az egyes adatok elérhetőségét. Mivel az idiómákra összpontosítanak, jóval több adatot vesznek fel, mint amit az általános szótárak megengedhetnek maguknak. A lehető teljességre azonban még a legjobbak sem törekedhetnek. Ahogy a szavak és jelentéseik, úgy a szókapcsolatok regisztrálása is kimeríthetetlen.

A hazai egynyelvű és kétnyelvű szólás-, illetve idiómaszótárak minősége, igényessége igen változó. Természetesen nem tisztem ezek minősítése. Ezt majd elvégzi a kritika, illetőleg az MTA Szótári Munkabizottsága kezdeményezésére alapított „Kiváló magyar szótár” verseny, illetve díj zsűrije. Felsorolásukra sem vállalkozom, csak utalnék *A magyar szótáriródlom bibliográfiájára* (in: Magay Tamás szerk.: *Lexikográfiai füzetek* 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004) és a további füzetekben megjelenő kiegészítésekre.

Az angol nyelvterületen megjelent egynyelvű idiómaszótárakra vonatkozóan lásd: Irodalom, Szótárak.

A hazai egynyelvűek közül megemlítek néhányat:

O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások* (Gondolat, 1966)

Bárdosi Vilmos: *Magyar szólástár* (Tinta, 2003)

Forgács Tamás: *Magyar szólások és közmondások szótára* (Tinta, 2003)

Tematikus feldolgozásban a legfrissebb mű:

Forgács Tamás: „*Allati*” *szólások és közmondások. A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig* (Akadémiai Kiadó, 2005)

2. Az új szólásszótár bemutatása

Magay Tamás: *Angol-magyar szólásszótár – English-Hungarian Idioms*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009. X + 449 p.)

2.1. A szótár célja és célcsoportja

A szótár célja és rendeltetése az, hogy használói, vagyis az angolul tanuló diákok és tanáraik könnyen el tudjanak igazodni és mélyülni az angol nyelvnek ezekben a sajátos és izgalmas rétegeiben, az ezerarcú idiómák, szókapcsolatok világában, amelyek át- meg átszövik a nyelvet, különösen az élő, beszélt nyelvet. S ha azokat nemcsak felismerik és megismerik, de mindennapi kommunikációjukban használni is képesek, akkor a szótár elérte a célját.

2.2. A válogatás szempontjai

Mint minden szótárnál, az első és talán a legfontosabb szempont a *válogatás* milyensége, minősége. A hatalmas, szinte kimeríthetetlen, több tízezerre tehető angol idiómaanyagból összeválogatni egy – mondjuk – 6–7 ezer idiomatikus egységre tervezett szótárnak az anyagát úgy, hogy az a „legfontosabb” és „leggyakoribb” idiómákat, szókapcsolatokat tartalmazza, nem könnyű feladat. Ennek a szótárnak – egyebek mellett, mint látni fogjuk – az (is) az *újdomsága*, hogy az angol nyelvterületen kifejlesztett *idiómagyakoriségi* kutatások és elvek alapján összeválogatott művekre támaszkodott, mint például a *The Bank of English* nevű korpuszra (azaz szöveggyűjteményre) épülő *Collins COBUILD Dictionary of Idioms* (Sinclair–Fox–Moon 1995). Reméljük, újserű válogatási elveink helyességét a használók visszaigazolják.

A gyakorisági mellett ugyancsak fontos szempont volt az *idiomaticitás* mennél magasabb fokának az elérése, azaz olyan állandósult szókapcsolatok (szólások, idiómák stb.) felvételére törekedtünk, amelyeknek – ahogy fentebb, az „idióma” definiálásánál említettem – mint egységeknek kódolt jelentése van, de ezeken belül is olyanokat válogattunk, amelyek általában „átlátszatlanok” [angolul: *opaque*], formailag (szerkezetileg) kötöttek, és erősen átvitt, illetve metaforikus jelentéssel bírnak. Más szóval, olyan lexikai egységeket szótároztunk, amelyeknek mint egységeknek az összjelentése nem fejthető meg az őket alkotó egyes szavak jelentéseiből. Úgy is mondhatjuk: szó szerint le nem fordítható egységekről van szó, helyesebben lefordíthatja az óvatlan szótárhasználó, de sületlenség az eredmény.

Azt azért meg kell jegyezni, hogy ritkán bár, de előfordul olyan angol szókapcsolat (idióma), amelyet le lehet fordítani magyarra, és a magyarban is ugyanúgy kódolt a jelentése. Példák:

burn the candle at both ends két végén égeti a gyertyát

cry wolf farkast kiált

swallow the bitter pill lenyeli a keserű pirulát

a hit below the belt övön aluli ütés

throw in the towel bedobja a törülközőt

sweep sg under the carpet/rug szőnyeg alá söpör vmit

born with a silver spoon in one's mouth ezüst kanállal a szájában született stb.

2.3. A szócikk szerkezete

Roppant egyszerű és világos. Szó alapú az elrendezés, ami azt jelenti, hogy az általában kettőnél több szavas idiómáknak az egyik, lehetőleg a legsúlyosabb szava alatt szerepel a szókapcsolat. Ez többnyire az első főnév, vagy ha nincs, a melléknév, vagy ha az ige a domináns elem, akkor az. Az elv az, hogy egy-egy idióma csak egy helyen

van kidolgozva, a többi – jelentéssel bíró – elemtől utalunk ahhoz a címszóhoz, amely alatt szerepel.

Az *utalási rendszer* szerves részét képezi a szótárnak. Csak egy példa: a **Lock/ Shut/Close the stable door (after the horse has bolted)** a **stable** alatt van kidolgozva. De ha valaki a **lock**, a **shut** vagy a **close** alatt keresné, mindhárom igei szócikk végén utalást talál a **stable**-hez.

A szótárba felvett szókapcsolatok két nagy csoportra oszlanak. Az egyikbe tartoznak a *névszói* szókapcsolatok, amelyekben – bár igét is tartalmazhatnak – a *főnév* vagy a *melléknév* a meghatározó elem (például **lose one's head** „elveszti a fejét”, **a rolling stone gathers no moss** „Aki sokat hordozkodik, meg nem mohosodik” stb.). A másik csoport az *igei* szókapcsolatokat öleli fel, ezeken belül is kitüntetett helyen szerepelnek (a margóra tett KOCKA jel után) az angol nyelvre oly jellemző, azt át- meg átszövő ún. *phrasal verb*-ök, amelyeket magyarul „előljárós kapcsolatoknak”, „összetett igéknek” vagy „vonzatos igéknek” is szoktak hívni. A *phrasal verb*-ök esetében is az idiomaticitás elve vezérelt, s persze a lefordíthatatlanság szempontja. Példák: **act up** *biz* rosszkodik, kellemetlenkedik, cirkuszt csinál, „arénázik”; **catch up with sy/sg** utolér vkit, behoz [lemaradást]; **do away with sy** megöl vkit; **be done for biz** vége van, „kész” van; **be eaten up with/by sg** eszi [az irigység, a féltékenység stb.] stb.

A tekintélyes angol idiómaszótárak általában két kötetre bontják az idiómák hatalmas anyagát. A mi szótárunkban ez a két csoport egy kötetben szerepel.

2.4. Magyar megfelelők (ekvivalensek)

Mint minden szótárnak, úgy ennek a speciális szótárnak is legérzékenyebb pontja a jelentésekre bontás, illetőleg – kétnyelvű szótárról lévén szó – a találó, mai nyelven szóló, *mind szemantikailag, mind stílusán adekvát magyar megfelelők* felsorakoztatása.

Korom ellenére benne élek a mai magyar köznyelvben, s annak szlengesebb variációi sem mennek el a fülem mellett. Ez annak is köszönhető, hogy hét iskolás korú unokám van, akiknek egyébként ezt a művet ajánlom. De azért igyekeztem az ízlés határain belül maradni. Ne tőlem tanulja meg a magyar ifjúság a pongyola, idegenes és sokszor mocskos beszédet.

Az, hogy szótárunkban végül is milyenre sikeredtek a magyar megfelelők (fordítások), ekvivalensek, szubjektív megítélés dolga. Ebben a szerző nem foglalhat állást, ezt külső szemlélőnek és kritikusnak kell megtennie. A szerző itt csak annyit állapíthat meg, hogy minden törekvése az volt, hogy találó, pontos, jó hangulatot teremtő ekvivalenseket alkosson. Itt nincs terünk arra, hogy sok-sok példával bizonygassam az ekvivalensek helyességét. Kérem az olvasót, elégedjék meg néhány kiragadott, érdekesnek tűnő példával.

farm: buy the farm *US tréf* földobja a talpát, elmegy Földvára deszkát árulni // **grandmother: teach your grandmother to suck eggs** *GB biz* kioktat [pl. fiatalabb idősebbet], **Don't try to teach...** Te akarsz engem tanítani? Nekem mondd, a tanárnak? // **middle: knock sy into the middle of next week** *biz* úgy képen dörgöl vkit, hogy egyik szeme látogatóba megy a másikhoz; behúz egyet vkinek; ad neki// **piper: He who pays the piper calls the tune.** *közm* Aki fizet, az petyegtet; Pénz beszél, kutya ugat. // **Titanic: rearrange the deckchairs on the Titanic** „átrendezi a nyugágyakat a Titanicon” [teljesen fölösleges munkát végez, pl. gereblyézi a vizet] stb.

2.5. Példamondatok

Tanári pályámon akárhányszor tudakozódtam tanítványaim körében: melyik szótárt szeretik legjobban és miért? Legtöbben „a Hornby”-t említették (utalva A.S. Hornbynek 1948-ban megjelent *A Learner's Dictionary of Current English* című korszakalkotó művére, lásd még Irodalom, Szótárak). Éspedig azért, mert bőséggel kínál angol példamondatokat. Nos, a kétnyelvű (például angol–magyar) szótár helyszűke miatt nem engedheti meg magának azt, hogy minden jelentést és magyar ekvivalenseit eredeti angol példamondatokba ágyazva mutasson be. De más a helyzet egy idiómaszótárral, amely viszont nem teheti, hogy ne mutassa be teljes mondatokban a szótározzott idiómákat.

Szótárunknak tehát egy másik jellegzetessége a *több mint 6.000 angol példamondat*. Az idiómák és idiomatikus szókapcsolatok önmagukban is hordoznak jelentést, sokszor több jelentést is, amelyeket árnyalt, stílárisan is adekvát magyar megfelelő-ekkel láttunk el, de igazában csak mondatokban, összefüggő szövegben elevenednek meg. Ahol nem adtunk példamondatot, annak az az oka, hogy maga a vastagon szedett kifejezés (idióma stb.) is hosszabb, mondatértékű, vagy pedig olyan közismert szókapcsolat, szólás vagy közmondás, amely nem igényli a szöveggörnyezetben való bemutatást. De az esetek túlnyomó többségében szerepel angol példamondat az egyes (vastagbetűs) tételek illusztrálására.

A világos, dőlt szedésű *példamondatok általában nem fordítottuk le magyarra*. Tettük ezt nyelvpedagógiai megfontolásból: nem tartottuk szükségesnek, hogy mindent „készen” tálaljunk; törje egy kicsit a fejét a diák-szótárhasználó, nagyobb az értéke és hozadéka annak, amire maga jön rá, mint amit a szájába rágnak. – Mégis, olyan esetekben, amelyeket én magam is nehéznek találtam, megadom az angol példamondat magyar fordítását, vagy – legalábbis – részfordítását. Egészében véve tehát a kötet hasznos „gyakorló terep” a nyelvtanulóknak és tanároknak. Szándékunk szerint jó alkalom és lehetőség az idiómákkal való ismerkedésre, ha például lefordítják az őket rejtő angol példamondatokat. Néha ezt az ósdiinak tartott nyelvgyakorló módot is szabad alkalmazni, nem csak tesztekét kitölteni.

2.6. Feladatok

Régi hiánya és adóssága a magyarországi angol nyelvoktatásnak és szótárkultúrának egy *szótárhasználati munkafüzet* megjelentetése. Ezt kötetünk részben pótolja, amennyiben „virtuális mellékletként” a www.akademiaikiado.hu megoldással. Bejelentkezés a könyvborító belső oldalán található regisztrációs számmal történik.

Ennek a korszerű megoldásnak az az előnye is megvan, hogy a tanulók nem a könyvet firkálják tele, hanem a letöltött gyakorlatokkal tudnak dolgozni.

2.7. Magyar–angol rész

Előkészületben van a szótár testvérkötetete. A Magyar–angol szólásszótár a magyar szóláskészlet szelektív, de egyben reprezentatív gyűjteménye lesz, mintegy kulcs ahhoz, hogy használója a magyarul bennünk élő szólásokat, nyelvi fordulatokat, közmondásokat (*köti az ebet a karóhoz, lassan járj, tovább érsz* stb.) rövid keresés után angolul is megtalálhassa, s az angol–magyar kötetben visszakeresve szöveggörnyezeti példában is „tetten érhesse” a keresett szólást. Anyanyelvünk és az idegen nyelvek

(esetünkben az angol nyelv) szólásait ízlelgetni kell. Mert ugyebár „a puding próbája az evés” – lásd az Angol–magyar szólásszótár **proof** címszava alatt.

3. Összefoglalás

Még egyszer, mi az *új* ebben a kötetben?

- idiómagyakorísági kutatásokon alapuló válogatás,
- világos, egyértelmű szótárszerű elrendezés,
- az angol idiómák találó, pontos és stílusosan is helytálló magyar megfelelőekkel való visszaadása,
- utalási rendszer, amelynek segítségével minden többszavas idióma elérhető,
- dőlt szedésű angol példamondatok minden eddiginél bőségebb szerepeltetése,
- a lefordíthatlan angol példamondatok fordítási gyakorlatként is szolgálnak,
- „virtuális melléklet” feladatokkal, gyakorlatokkal és megoldási kulccsal azoknak, akiknek internet-hozzáférésük van.

IRODALOM

Szótárak

- Cowie, A.P. et al. (1993): *Oxford Dictionary of English Idioms*. Oxford: OUP.
- Cowie, A.P. et al. (1993): *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs*. Oxford: OUP.
- Gillard, P. et al. (2003): *Cambridge Advanced Learner's Dictionary (CALD)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornby, A.S. – S. Wehmeier et al. (2005): *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Seventh ed. (**OALD7**). Oxford: OUP.
- Makkai, A. et al. (1995): *A Dictionary of American Idioms*. Third Ed., Barron's.
- Oxford Idioms Dictionary for Learners of English* (2001): Oxford: OUP.
- Rundell, M. – G. Fox et al. (2007): *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. Second Ed. (**MEDAL**). Oxford: Macmillan Publishers.
- Sinclair, J. – G. Fox – R. Moon (1995): *Collins COBUILD Dictionary of Idioms*. London: HarperCollins.
- Sinclair, J. et al. (2001): *Collins COBUILD English Dictionary for Advanced Learners*. (**COBUILD3**). Harpercollins Canada.
- Sinclair, J. et al. (1989): *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs*. London–Glasgow: Collins.
- Summers, D. – S. Bullon (2003): *Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE)*. Harlow: Pearson Education LTD.

Egyéb irodalom

- Cowie, A.P. (1998): *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Clarendon Press.
- Fernando, Ch. (1996): *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.
- Magay Tamás (2004): „Szó, ami szó” In: *A lexikográfia Magyarországon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, pp. 53–70.
- Makkai, A. (1972): *Idiom Structure in English*. The Hague: Mouton.
- Moon, R. (1998): *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.